

'VLUCHTEN KON ALTIJD'

ontsnappings van de Bossche Gevangenpoort 1550-1800

Aart Vos

Sinds het beschikbaar komen van 'Data-schurk', de geautomatiseerde ingang op criminele procesdossiers in het Rechterlijk Archief van 's-Hertogenbosch, vindt veelvuldig onderzoek plaats met behulp van deze uitermate boeiende stukken. De samensteller van 'Data-schurk', drs Aart Vos, medewerker onderzoek bij het Stadsarchief, laat in onderstaand artikel zelf een onderzoeksmogelijkheid zien. Een kijkje in een andere wereld, of...

Inleiding

Een verblijf in de gevangenis was niet prettig. Het is begrijpelijk dat de vrijheid de opgesloten steeds weer lokte. In deze bijdrage wil ik aandacht besteden aan de omstandigheden op de Bossche Gevangenpoort en aan de succesvolle en minder geslaagde vluchtpogingen van gedetineerden. De gevangenbewaarders speelden daarbij niet zelden een belangrijke rol. De overheid nam vanzelfsprekend haar maatregelen, maar het vernuft van de gevangene won het toch soms van strengere maatregelen. Voor dit onderzoek heb ik voornamelijk criminele-procesdossiers over de periode 1550-1800 doorgenomen.¹

Omstandigheden op de Gevangenpoort

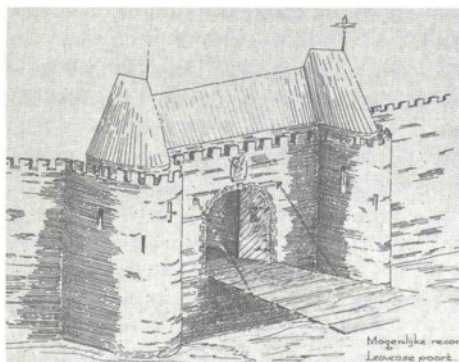
In twee en een halve eeuw tijd hebben tenminste veertig² van een misdrijf verdachte personen getracht uit de Leuvense Poort te ontsnappen. Eigenlijk was de Leuvense

Poort - gelegen in de Hinthamerstraat - geen gevangenis, omdat over het algemeen de verdachte hier in voorarrest verbleef.³ Dit neemt niet weg dat de verdachten daar soms lange tijd vertoefden in afwachting van de geseling, onthoofding of verbanning. Opsluiting als straf werd maar zelden uitgesproken. De 'in voorarrest' verblijvende verdachte verkeerde vaak in uiterst erbarmelijke omstandigheden. Hoewel we niet veel weten van de ervaringen van de opgesloten - gevangenen hebben zelf maar weinig geschreven sporen nagelaten⁴ - is uit sommige aan de overheid gerichte rekwesten wel op te maken dat het verblijf uiterst onaangenaam was. De rond het jaar 1600 op de Bossche Gevangenpoort vertoevende Roelof van Osweert verzocht herhaalde malen om medische bijstand. Maandenlang zat hij in een donker koud hol, het 'gaijool'. Hij had zweren aan zijn mond en neus, was door een behandeling op de pijnbank aan zijn rechterarm en -hand verlamd geraakt en bovendien waren zijn benen op de rug gebonden.⁵ Peter Dirks Colen uit de Ridderstraat, die verdacht werd van het 'besweeren van den bosen viant' (de duivel) werd langdurig opgesloten en verviel daardoor in 'cleijnigheijt van sinnen' (krankzinnigheid).⁶ Het zijn maar enkele voorbeelden uit meerdere klachten over langdurige gevangenschap zonder vorm van proces of het aan de tortuur worden overgeleverd zonder dat er een bevel van de schepenenbank aan ten grondslag lag. Het lijkt er op dat de situatie zich in de loop der jaren enigszins verbeterde, doch een langdurig verblijf zonder

enige aanklacht, bekendheid bij de verdachte over het misdrijf waarvan hij verdacht werd⁷ of klachten over honger en kou kwamen in de zeventiende en achttiende eeuw ook voor.⁸ Vanzelfsprekend werd de vraag naar de toelaatbaarheid van meerdere verdachten in één hok niet ter sprake gebracht: 'individualisering' en 'privacy' behoorden nog niet tot het ideeëngoed van de pre-industriële samenleving. Op de gevangenpoort met circa acht hokken voor criminelen zaten soms tientallen verdachten vast.⁹

De misdadiger ontving zijn straf ten slotte niet 'ter verbetering', maar als vergelding voor gepleegde misdaden. Het 'pedagogisch denken' drong pas later door. 's-Hertogenbosch profiteerde echter niet van de veranderingen die de zeventiende en de 'verlichte' achttiende eeuw brachten, want pas in 1808 werd het tuchthuis voltooid.¹⁰ Dat de omstandigheden in de gevangenpoort, de dreiging van een gruwelijke straf en het vooruitzicht van de pijnbank verdachten tot zelfmoord dwongen is begrijpelijk. Bij de gevallen van zelfmoord waarvan

De stadspoort was een teken van autonomie, richtingaanwijzer voor wie van verre kwam. Het bouwwerk zelf straalde zelfbewustzijn en macht uit. In zo'n 'onneembare' vesting werden vaak de criminelen in afwachting van hun straf opgeborgen. Zo ook in de Leuvense Poort, waarvan de contouren nog te zien zijn in het plaveisel van de Hinthamerstraat (Stadsarchief 's-Hertogenbosch, HTA nr 1236).

stukken bewaard zijn gebleven, betrof het bijna altijd verdachten van een zeer ernstig misdrijf, waarvoor de verdachte ter dood kon worden gebracht en voordien de tortuur moest ondergaan. Opvallend is dat met name verdachten van brandstichting geneigd waren de hand aan zichzelf te slaan.¹¹ Wanneer zij door de schepbank veroordeeld werden wachtte hen de brandstapel, een gruwelijk einde.

Aangezien op de gevangenpoort ook mensen vastgehouden werden in afwachting van het nakomen van hun financiële schuld heerste er onder hen een ander régime. De gegijzelden waren immers geen criminelen. Zo kon het gebeuren dat de kerker voor de één het voorportaal van de hel was en voor de ander een plek waar men toch ook de bloemetjes buiten kon zetten. Merkwaardig is de verklaring die cipier Jacob van Delft in 1637 aflegde. Hij getuigde dat Gerrit Gijsberts met enkele anderen 'seer dickmaels groot exces in drinken met andere compagnons heeft gedaen'. Het gezelschap dronk 's avonds wel twintig potten bier en de nodige wijn, zo verklaarde Van Delft.¹² Ook verdachten van een crimineel delict konden zich blijkens een brief van cipier Van Ingelst heel wat permitteren. Jan Heuvelmans werd door de cipier afgeschilderd als een vraatzuchtig type die het mindere 'scharbier' niet wilde drinken, maar kwaliteitsbier eiste. Kreeg hij niet wat hij wenste dan smeedt hij het drinkgerei stuk. 'Een quaataardig kerel' klaagde cipier Van Ingelst.¹³

Uit de processtukken blijkt dat gevangenen die vriendschappelijk met de bewaking omgingen, een gezellig babbeltje maakten en thee dronken met de cipier en zijn familie, daar een bedoeling mee hadden, namelijk zo snel mogelijk uit de gevangenpoort ontkomen.

De angst voor een hel in de gevangenis, een zware straf of het lijden op de pijnbank en de 'normale' drang om buiten de gevangenisvrije adem te halen leidde tot

ontsnappingspogingen waarvan er enkele succesvol waren.

Ontsnappingen

Zoals reeds werd opgemerkt, trachtten in de twee en halve eeuw minstens veertig verdachten uit de gevangenpoort te vluchten. Een aantal gevangenen had daarbij succes, de meeste pogingen mislukten echter of de uitbrekers werden weer gepakt.

In 1564 ontvluchtte een groep van twaalf verdachten de Leuvense Poort.¹⁴ De groep wordt in de processtukken omschreven als 'straetschenders, brandstichters, knevelaers, dootslaghers ende vagabonden'. Hiermee wordt duidelijk dat men met zware criminelen te doen had. De twaalf ontsnapten omdat de cipier en 'geolier'¹⁵ Andries van Luijdick, naar de mening van het hoog-officie, niet goed oplette. Een aantal werd vrij snel weer opgepakt. Peter Schol werd te Gorinchem gevat en tot de brandstapel veroordeeld en Simon Jansen van Mutsingen werd in Hazerswoude onthoofd. Jaren later werd Peter van Nistelroij, alias Taphoren, eveneens één der voortvluchtigen, gepakt wegens het in een dronken bui doodsteken van een 'susterken van Sint Annenborch'. Tijdens het verhoor bekende hij de uitbraak in 1564. Hij vertelde dat één van de andere gevangenen het vluchtplan had gesmeed. 'Wij weten wel' zo vertelde een van de samensmeders, 'dat wij sterven moeten. Laat ons raet vinden dat wij aff coemen'. Tegen een som geld verkregen de heren messen, waarmee zij zich uit de voeten maakten. Waarschijnlijk werd de bewaking bedreigd met de dood. Taphoren moest zijn misdrijven met de verbrandingsdood bekopen.¹⁶

In 1610 ontkwam de zeventienjarige Jacob Willems, een matroos die op Noorwegen voer, samen met drie kornuiten. De Bossche schepenen die na de ontdekking verschenen, constateerden slechts dat de drie 'twee stercke ijseren spijlen' uit de muur hadden gebroken. Een klassieke uitbraak. De cipier

verklaarde dat Willems zich in de gevangenis van messen had voorzien, waaruit reeds gebleken was dat hij van 'quaade intentie was, met een ingeboren boosheijt en vilaine nature'. De echtgenote van de cipier vond Willems een verschrikking. Wanneer zij langs zijn hok liep dan spuwde hij haar en de dienstmeid 'cliecken in 't aensicht', schold haar uit voor 'scheel hoer' en 'met reverentie gesegt: hij cackt im pampier ende werpt de onreijnicheijt door de traelie op lijff van de personen en borgeren onder de gevangenpoort gaende'. Ook ontzag hij zich niet door de tralie 'sijn water te maecken ende passerende luijden te besaijcken'. Jenneke woonde met haar man al achttien jaar op de poort, maar dit had zij nog nooit meegemaakt.¹⁷

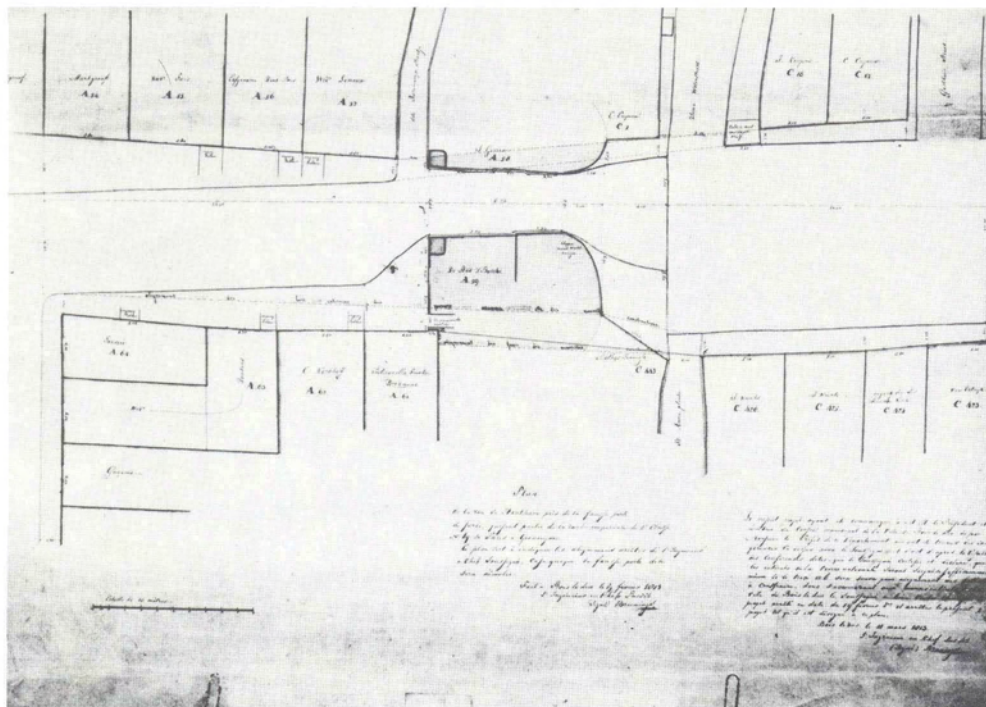
De poging van bedelaar en vagebond Reinier Jacobs - in 1683 wegens een kruimeldiefstal veroordeeld tot twee jaar verbanning - om van de gevangenpoort te ontsnappen, mislukte. Jacobs scheurde zijn lakens en dekens in repen, knoopte deze aan elkaar, brak een gat in de muur en liet zich naar beneden zakken. Hij zou met de noorderzon zijn vertrokken, 'indien hij daer op bij geval niet en ware achterhaalt en geatrappeert'. Voor zijn poging werd hij beloond met een 'strengse geseling met de roeden, anderen ten exempel'.¹⁸ De veelvuldige straffen die - anderen ter afschrikking en ten voorbeeld - werden opgelegd, sorteerden geen effect: het ontlopen van de straf door uit de gevangenpoort te breken ging gewoon door. Breekijzer en touw werden de gevangenis binnengesmokkeld zodat Thonis van Beek zijn galei-straf kon ontlopen¹⁹ en er bleven gevangenbevaarders die zich om de tuin lieten leiden of bezweken voor beloften.

Bewaking

Op de gevangenpoort bevonden zich twee categorieën verdachten:²⁰ 'arme gevangenen' en zij die niet onbemiddeld waren. Het was gebruikelijk dat de gevangene in zijn

eigen onderhoud voorzag. Kost en inwoning moest immers betaald worden! De arme crimineel - en straatarm waren de meeste verdachten - kon op barmhartigheid rekenen. Voor hem werd gecollecteerd en het uit de middeleeuwen daterende Fonds der Arme Gevangenen genereerde inkomsten uit pachten en cijzen.²¹ Van deze opbrengsten werd het beddegoed, eten en drinken betaald. De arme gevangenen hadden ook hun eigen 'meester' met zijn knecht. De laatste hield de verblijven schoon, zorgde voor voedsel, brouwde het inferieure 'scherp' bier en waste het beddegoed.²² De 'meester' was geen bewaker, die functie werd uitgeoefend door een justitieel functionaris. Het ambt van cipier werd sedert 1526 door de stad verpacht. De cipier was verantwoordelijk voor de algehele dagelijkse gang van zaken.²³ Vaak werkte het gezin van de cipier ook in de gevangenis, bovendien woonde de cipier naast de gevangendoor. Zijn kinderen hielpen bij de uitdeling van het voedsel en het openen en sluiten van de hokken. De hele familie onderhield zo contacten met de verdachten. Aert Michielsens profiteerde daarvan in 1567. De gevangene die wegens rebellie tijdens 'de trouwen' opgesloten zat en waarvan men dacht dat hij een aanhanger van de 'nieuwe religie' was, pakte aan met Lysken, de dochter van de cipier. Lysken haalde bij zuster Luijken in het Groot Gasthuis pleisters voor Aerts 'quade been' en bier op de Markt. Samen met Lysken ontwierp hij een plan om te ontsnappen. De moeder van Lysken werd weliswaar ingelicht, maar op de avond van de ontsnapping naar de Vismarkt gestuurd voor het avondmaal bij haar nicht. 's Nachts sprong Aert van de gevangendoor in het water²⁴, en klopte verkleumd en door en door nat aan bij de woning van de cipier, naast de gevangendoor. Lysken zette hem bij het vuur, voorzag hem van droge kleding - een 'graue linnen boxen' van haar vader - en verborg hem tot het ochtendgloren op 'het privaet', waarna hij ont kwam, samen met zijn geliefde Lysken.

Moeder Margriet van Schuitwijck werd ondanks haar smeken om genade onmiddellijk door de schout op de pijnbank gelegd, zonder dat de schepenen daartoe order hadden gegeven. Ze werd 'ongenadelycken gepynicht ende mismaect, nyettegenstaende zij is een oude impotente vrouweper-soone van ontrent twestich jaeren die welcke heeft gebaert ende ter werelt gebracht een ende twintich kynderen'. Schout Jacob van Brecht kende geen erbarmen, temeer daar hij haar verdacht van ketterij.²⁵ De bewaking liep kans bij de ontsnapping zwaar te worden gestraft. Andries van Luijdick, 'geolier en cipier', die enige jaren daarvoor de twaalf 'straetschenders, brandstichters, knevelers, dootslaghers ende vagabonden' liet ontsnappen, kreeg de straf voor alle delicten die door de ontsnapt waren gepleegd: een gruwelijke dood!²⁶ In het midden van de achttiende eeuw toonde de overheid zich veel milder. In 1746 stond Martijntje, de dochter van cipier Johan van Ingelst, onder verdenking de paardedief Markies de Rocheblau bij het vluchten te hebben geholpen. De Markies die op het zogenoemde 'Hoerecamertje' van de gevangendoor verbleef, liet zich aan het touw naar beneden zakken en verdween spoorloos.²⁷ Van Ingelst moest zijn koffer pakken. Boven de lijst van gemaakte kosten schreef hij: 'laatste rekening van den ongeluckige ouwe, aarme en nu op't laats gedeporteerde cipier deser stadt gevange poort'.²⁸ Hij werd opgevolgd door Johannes Seim, die eveneens van onachtzaamheid blijk gaf. Op een oktoberavond in 1755 ging Seim naar de 'Comedie' en liet de bewaking van Michiel Antoni over aan zijn hoogzwangere echtgenote. Antoni onderhield trouwens een bijzondere relatie met het cipers-echtpaar. Hij at bij hen aan tafel en dronk een kopje thee mee. Dat laatste was op de uitgaansavond van Seim ook het geval. Toen Antoni voor een boodschap naar het 'huijsie van gevoeg' ging klom hij over de muur en verdween.²⁹ De domme Seim werd heel coulant behandeld door de schepenen: in zijn 'eigen'

In 1813 werd de Hinthamerstraat opgemeten. De omvang van de Leuvense Poort, die van eind dertiende tot begin negentiende eeuw als gevangenpoort werd gebruikt, is goed zichtbaar (Originele tekening in Algemeen Rijksarchief's-Gravenhage; foto in Stadsarchief's-Hertogenbosch, HTA nr. 29722).

gevangenis veertien dagen op water en brood.³⁰ Vijf jaar later werd Seim uit zijn ambt gezet, toen mede door zijn schuld Johannes Petrus van Boxtel ontsnapte. Van Boxtel bekende zijn misdrijf op de pijnbank en werd daarna door de cipier opgesloten in de 'Hooven of Oven', een hok voorzien van een dubbele deur met een slot en een grendel. De sleutels gaf hij aan zijn dochters. De gevangene vroeg later op de avond wat te drinken. Toen de meisjes hem water gaven ontfutselde hij de sleutels en sloeg op de vlucht. Ook voor Seim kwam toen een einde aan zijn loopbaan: hij werd ontslagen.³¹ Twintig jaar later werd cipier Jurrien Cloosterhuijsen uit zijn ambt gezet. De cipier gedroeg zich volgens de hoogschout als een losbol. Cloosterhuijsen liet allerlei volk toe

tot de gevangenen. Bij een verdachte was een voorraadje drank aangetroffen en aan de muur van de cel hing een peperkoek. De handelwijze van de cipier werd gevaarlijk geacht omdat de kans op ontsnappingen toenam. De cipier speelde, waarschijnlijk tegen betaling, allerlei informatie aan de verdachten door, luisterde verhoren af, haalde gevangenen uit de hokken en vertelde hen te volharden in het ontkennen van hun misdrijf. Bovendien zo merkte de hoogschout op, ging Cloosterhuijsen zich 'seer sterk in den drank te buijten'.³²

Vluchten kan niet meer?

Natuurlijk werd door de overheid getracht het vluchten te bemoeilijken. We hebben

Gravure waarop in het midden Vrouwe Justitia staat afgebeeld. Rechts het proces in de Vierschaar, links vooraan het 'scherp examen' op de pijnbank. Hoewel er een veelheid aan gruwelijke straffen wordt weergegeven, zag de rechtbank liever geld dan bloed! In de late middeleeuwen werden - ongeveer in de verhouding 50:1 - veel meer vermogens- dan lijfstraffen opgelegd (Gravure naar Breughel in het Noordbrabants Museum; foto Stadsarchief 's-Hertogenbosch, HTA nr. 11310).

gezien dat de bewaking verantwoordelijk werd gesteld voor de ontsnaptingen. In de uit 1714 daterende instructie voor de gevangenvaarder staat duidelijk dat 'in geval van negligentie' de gevangenen uitbreken, de cipier verantwoordelijk is.³³

De gevangene kon wanneer hij weer gepakt werd vanzelfsprekend op strafverzwaring rekenen. Hoogschout Willem van Raesfelt tot Cortenberch stelde de weer gepakte Reinier Jacobs 'een capitale straffe lijfstraf, anderen ten exempel' in het vooruitzicht.³⁴ Vanzelfsprekend werd er steeds gebouwd en verbouwd aan de gevangenis. In de stadsrekening van 1592-1593 staat vermeld dat de

timmerman opdracht had gekregen om een hek te maken in de gang en een deur aan de trap 'tot securiteyt'.³⁵ Stadsrekeningen in andere jaren maken melding van 'enkele daigen getymmert'³⁶ of 'reparatie gedaen aan de Gevangenpoort'.³⁷ Om ontvluchtingen te voorkomen werden gevangenen ook wel aan de muren vastgeketend. Zo verzocht cipier Johan van Ingelst de schepenen om Jan Heuvelmans 'aen de cluijsters te laten leggen'.³⁸ In de inventaris van de goederen die zich op de gevangenpoort bevonden, komen we allerlei soorten van boeien tegen. Er is onder meer sprake van een 'hals kluijster met sloodjes van Kalot', 'drie hand-

boeijen met boutjes en sloodjes' en zeven 'Weselse springers' met veertien slotjes. Bij de 'springers' stond overigens vermeld: 'alle defect'.³⁹ Reinier Jacobs, die een weinig succesvolle ontvluchttingspoging ondernam, werd nadat hij gepakt was 'in yseren boeijen' gezet.⁴⁰ Met een zware kogel aan het been, geketend aan de muur of met de benen op de rug gebonden, zoals Roelof van Osweert moest ondergaan, was het nu eenmaal moeilijk om te ontsnappen.

Conclusie

Vluchten loonde niet of nauwelijks. De 'klassieke ontsnappingen', zoals langs aan elkaar geknoopte lakens naar beneden glijden, het ombuigen en loswrikken van spijlen, de bedreiging van de bewaking en het naar binnen smokkelen van wapens en de

hulp van buiten, klinken ons vertrouwd in de oren. De vrijheid lokte immers. De omstandigheden op de gevangendoor, de dreiging van de straf of de pijnbank maken voor ons de vluchtspoging begrijpelijker. De meeste verdachten werden echter weer gepakt, hetzij in Den Bosch hetzij elders en meestal moesten ze hun uitbraak met de dood bekopen.

Wat ons opvalt is de harde straf die de bewaking in de zestiende en zeventiende eeuw kreeg als er gevangenen ontsnapten. In de achttiende eeuw volgde een kleine correctie of 'slechts' ontslag.

'Vluchten kan (nu) niet meer' dacht de overheid en nam maatregelen tegen onoplettende cipiers en gesnapte vluchtelingen. De eeuwen door werden toch steeds weer pogingen gewaagd en soms waren deze wel succesvol.

Noten

1. De toegang tot deze dossiers, 'Dataschurk', is verkrijgbaar bij het Stadsarchief op twee 3,5 inch diskettes en leesbaar in WP.4.2.
2. Er zijn meer ontsnappingen en vluchtelingen geweest. Vaak is van de geslaagde pogingen niets te vinden in het geraadpleegde archiefbestand; van weer gepakte uitbrekers zijn meestal wel gegevens bewaard gebleven. Bovendien zijn niet alle criminele procesdossiers bewaard gebleven. In de Stadsrekening 1621-1622 lezen we dat er van overheidswege een publicatie werd uitgevaardigd dat niemand de uit de gevangenis gevluchte 'sergeant van Crevecoeur' mocht huisvesten. Ook in de resoluties van de stadsregering zijn over vluchtelingen aantekeningen te vinden. In 1702 werd de cipier door de schepenen ondervraagd over de ontsnapping van 'Gerrit de diender' (Gemeentearchief 's-Hertogenbosch, GAHt, Oud-Archief, A.181, 1702, sep.25).
3. Zie voorts over de Bossche Gevangendoor: B.C.M.Jacobs, 'Van gevangendoor tot huis van bewaring', Boschboombladeren (1989) 50-61 en A.Hallema, 'Bossche gevangenen en gevangenen; Een bijdrage tot de Geschiedenis van het gevangeniswezen in de stad 's-Hertogenbosch', in: Bijdragen Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (1933) 59-94. Over het gevangeniswezen en de gevangenisstraf in Nederland zie: Herman Franke, Twee eeuwen gevangenen. Misdaad en straf in Nederland. (Utrecht, 1990) In het Archief van de Arme Gevangenen, dat in het Stadsarchief bewaard wordt, bevinden zich enkele registers waarin genoteerd werd welke gevangenen in de gevangendoor verbleven. De cipier noteerde ook bijzonderheden zoals het delict en het vonnis (GAHt, Archief Arme Gevangenen, nr. 63 en 64).
4. Zie: R.Dekker, 'Gevangeniservaringen in Nederlandse egodocumenten uit de 17e en 18e eeuw', in: C.Fijnaut en P. Spierenburg, red., Scherp Toezicht. Van 'Boeventucht' tot 'Samenleving en Criminaliteit' (Gouda/Arnhem, 1990) 145-167.
5. Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHt), Rechterlijk Archief (R), Dossier 140-52.
6. GAHt, R, Dossier 063-12.
7. Een verdachte van illegaal turfsteken, zat in 1672 vijftien maanden vast zonder aanklacht (GAHt, R, dossier 153-09) en Goljaart van Alsdonc kreeg een jaar later helemaal niet te horen waarom hij acht maanden op de poort zat (GAHt, R, dossier 175-02). De handelwijze van de hoogschout werd wel gekritiseerd door de stadsregering als hij verdachten te lang zonder vervolging op de poort liet zitten. In 1751 wendde de magistraat zich tot de Staten Generaal met het verzoek dat 'de ongelukkige subjecten op d'een of andere wijze uijt haare miserie mogen worden ontheven' (GAHt, Oud-Archief, Resoluties A.193, 1751, feb.5). Er zaten toen 33 lieden, waarvan 6 vrouwen en 2 kinderen), wegens landloperij op de poort. De ingebrachte beschuldigingen tegen een aantal van hen waren zo gering dat geen bewijs kon worden gevonden. Zij wachtten reeds lange tijd, sommigen al sedert oktober 1749, op hun vonnis! In 1756 stond de handelwijze van de hoogschout ook aan kritiek bloot. De schepenen lieten het volgende aantekenen: '...en hoe zeer deze personen schuldigen mogten wezen, zoo worden wij egter met eene com-

- passie over haar aangedaan, dat deselve dus lange in eene tedieuze gevangenis worden gehouden' (GAHt, Oud-Archief, Resoluties A.194, 1756, dec.12).
8. Anneke Adams, verdacht van diefstal en vagebonderij, zat in 1653 met haar baby 42 dagen op de Gevangenpoort. Zij klaagde over het gebrek aan voedsel, zodat zij 'uyt de schoen is etende' (GAHt, R, dossier 118-02). In 1751 werd extra kleding voor mannen, vrouwen en kinderen op de Gevangenpoort gekocht. De schepenen motiveerden de aankoop als volgt: 'en gelijk genoegzaam alle dese gevangens van seer slegte klederen sijn voorsien en aldus soo door het tegenwoordig wintersaijsoen als door de langduurige detentie veel misère en elende uijtstaen.' (GAHt, Oud-Archief, Resoluties A.193, 1751, feb.11).
 9. Jacobs, 'Gevangenpoort', 54-55.
 10. Langer dan een eeuw heeft 's-Hertogenbosch met de dorpen in de Meierij en met Den Haag overhoop gelegen. Steeds weer keerde het kostenaspect terug: wie zal het betalen? Opsluiting en dwangarbeid in het tuchthuis van Breda was duur. Ik heb de indruk dat daarom de verbanning als straf - het probleem werd afgeschoven - in Den Bosch veel vaker dan elders werd uitgesproken. In 1808 werd uiteindelijk het Spinhuis geopend, waar de gestrafte moest werken bv. aan het spinnewiel (het tuchthuis lag aan de huidige Spinhuiswal). In Amsterdam werd overigens al in 1596 een 'rasphuis' gesticht. De stad 's-Hertogenbosch maakte wel gebruik van deze 'faciliteit' tegen betaling van 400 gulden voor het opsluiten van één gevangene! (GAHt, Oud-Archief, A.328, Diverse Stukken, 1642, januari 7).
 11. Van de zes verdachten die zichzelf van het leven beroofden verbleven er vier op de Gevangenpoort wegens brandstichting. Zij werden na hun dood nog gestraft voor dit laatste misdrijf, de zelfmoord. Drie lichamen werden van de Gevangenpoort naar beneden geworpen en op een 'horde' door de stad gesleept; twee lijken werden daarna onder de galg op de Vugtherheide begraven (GAHt, R, dossiers 080-01; 168-06; 129-12; 177-13).
 12. GAHt, R, Civiele Procesdossiers (ongeinventariseerd).
 13. GAHt, R, Dossier 089-09.
 14. GAHt, R, Dossier 182-04.
 15. De bewaker van de kerker waar zware criminelen gevangen zaten.
 16. GAHt, R, Dossier 169-18.
 17. De verdachte was opgeborgen in het 'gaijool'. De historicus Hallema meende dat het 'gaijool' een onderaards verblijf was (Hallema, 'Gevangenis', 65). Hij baseerde zich op een in 1806 door Servaas van de Graaf uitgevoerd onderzoek naar het 'Gevangeniswezen in Staats-Brabant'. De wet van de zwaarte-kraft levert echter het bewijs dat dit 'gaijool' zich niet beneden het niveau van de straat bevond.
 18. GAHt, R, Dossier 118-09.
 19. GAHt, R, Dossier 131-02.
 20. Lieden die wegens schulden in civiele gijzeling op de poort verbleven buiten beschouwing gelaten. Bovendien werden op de gevangenpoort ook krankzinnigen ondergebracht.
 21. Jacobs, 'Gevangenpoort', gaat in op dit Fonds van de Arme Gevangenen, waarvan een rijk archief bewaard is gebleven.
 22. B.C.M.Jacobs, Justitie en Politie in 's-Hertogenbosch voor 1629; De bestuursorganisatie van een Brabantse stad (Assen, 1986) 100-101.
 23. Jacobs, Justitie en Politie, 80-81.
 24. Wellicht is Aert over een aantal daken geslopen en vervolgens in de Dieze gesprongen.
 25. GAHt, R, Dossier 097-14.
 26. GAHt, R, Dossier 182-04.
 27. GAHt, R, Dossier 114-16.
 28. GAHt, Archief Arme Gevangenen, nr.99.
 29. GAHt, R, Dossier 132-11 en Archief Arme Gevangenen nr.63.
 30. GAHt, R, nr. 43 (Vonnisboek).
 31. GAHt, R, Dossier 141-06 en Vonnisboek nr.43.
 32. GAHt, R, Dossier 128-12.
 33. GAHt, Oud-Archief, A.184, Resoluties 1714, nov. 16.
 34. GAHt, R, Dossier 118-09.
 35. GAHt, Oud-Archief, Stadsrekening 1592-1593 (nr.b99).
 36. GAHt, Oud-Archief, Stadsrekening 1563-64 (nr.b70).
 37. GAHt, Oud-Archief, Stadsrekening 1764 (nr.b 269).
 38. GAHt, R, Dossier 089-09.
 39. GAHt, Archief Arme Gevangenen nr.62a.
 40. GAHt, R, Dossier 118-09.